

Marie Kamphuislezing 2024, prof. dr. Micha de Winter¹

Hoopgevende zorg voor de jeugd; sociale professionals aan zet

Het begrip 'jeugdzorg' heeft in de loop der tijd een steeds smallere betekenis gekregen: het verwijst nu vrijwel uitsluitend naar hulpverlening. Zelf spreek ik liever over de 'zorg voor jeugd'. Immers: om nieuwe generaties de kans te geven zich zo goed mogelijk te ontwikkelen is veel meer nodig dan hulpverlening alleen. Sociale professionals spelen daarin wat mij betreft een veel grotere rol dan nu het geval is.

Paulo Freire

Ik wil graag beginnen met een belangrijke inspiratiebron, wellicht niet meer bij iedereen bekend: Paulo Freire. Freire, beroemd vanwege zijn invloedrijke werk *De pedagogiek van de onderdrukten*², heeft op velen in het sociale werkveld grote invloed gehad. Zijn boek is recentelijk opnieuw uitgegeven onder de titel 'Pedagogy of Hope'. Hij zegt onder andere: "We moeten jonge mensen aanmoedigen om te zoeken naar nieuwe mogelijkheden om verandering teweeg te brengen. Dat wil zeggen: fatalisme en wanhoop tegengaan door samen te werken aan betere leefomstandigheden en ontwikkelingsmogelijkheden. Hoop moet zijn ingebed in een realistisch beeld van kansen en beperkingen."

Volgens Freire gaat het hier om jonge mensen die opgroeien en zich ontwikkelen in een wereld die voor velen onveranderlijk lijkt. Er wordt vaak gedacht: zo is het nu eenmaal, maar dat is niet hoe het hoeft te zijn. Freire benadrukt dat het essentieel is om mensen mee te nemen, hen te stimuleren en uit te dagen om kritisch na te denken over de omstandigheden waarin zij leven en de samenleving waarin zij opgroeien. Het doel is om gezamenlijk te onderzoeken of er veranderingen mogelijk zijn. Dit proces onderneem je niet alleen, maar samen met anderen uit de samenleving. Hierin vervullen jongerenwerkers en sociaal werkers volgens mij een cruciale rol.

Individualisering

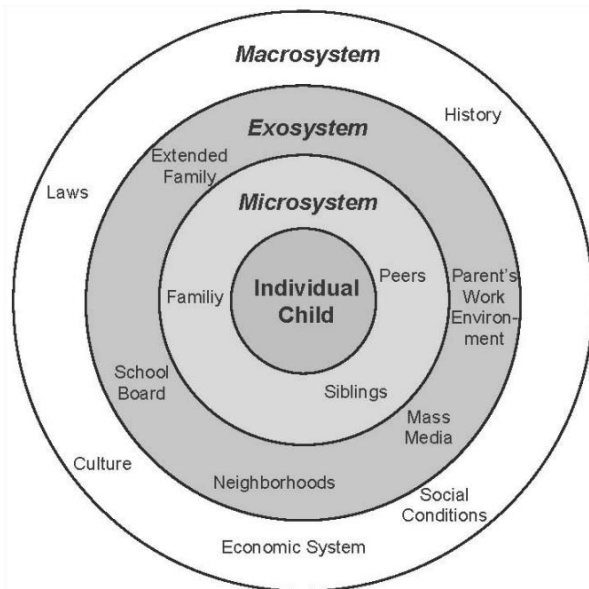
De individualisering van de samenleving is een proces dat al decennialang gaande is, en deze ontwikkeling is ook duidelijk zichtbaar in jeugdbeleid en jeugdzorg. De nadruk ligt sterk op persoonlijke groei, en dat beschouwen we inmiddels als volkomen vanzelfsprekend. Nog niet eens zo heel lang geleden zeiden sommige pedagogen bijvoorbeeld: pedagogiek is het breken van de wil van het kind. Zulke uitspraken waren gebaseerd op ideologische of religieuze overtuigingen. Opvoeding moest gericht zijn op het inpassen van kinderen in de levensbeschouwing van de familie of gemeenschap. Wat ze daar zelf van vonden deed niet ter zake, het belang van de gemeenschap was dominant. Waar deze collectivistische benadering het belang van individuen miskent, dreigt met individualisering het omgekeerde te gebeuren: in onze tijd vinden het individuele belang zo groot, dat we het algemeen belang daaraan ondergeschikt maken.

¹ Deze tekst is een transcriptie van de mondelinge tekst zoals uitgesproken door De Winter tijdens de Marie Kamphuislezing 2024, opgetekend door Carmen Schwering.

² Freire, P., & Andriessen-Van der Zande, J. E. A. (1979). *Pedagogie van de onderdrukten*. 10e druk. Baarn: In den Toren.

Urie Bronfenbrenner

Het model in figuur 1 is ontworpen door Urie Bronfenbrenner³, een bekende Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog. Hij was een van de eersten die binnen de ontwikkelingspsychologie veel aandacht vroeg voor de invloed van de omgeving, bestaande uit verschillende lagen, op de ontwikkeling van het kind. Volgens het model van Urie Bronfenbrenner bestaat de omgeving uit verschillende systemen. Allereerst is er het microsysteem, dat het gezin en het individu zelf omvat en een directe invloed uitoefent. Vervolgens is er het exosysteem, dat bestaat uit de uitgebreidere familie, de school en andere omgevingsfactoren. Daar omheen ligt het macrosysteem, dat verwijst naar de bredere maatschappij, de culturele context, de wetgeving en historische invloeden.

Figuur 1: het model van Urie Bronfenbrenner

Bronfenbrenner's benadering was destijds revolutionair. Hij stelde dat als je de individuele ontwikkeling van kinderen wilt bestuderen, je ook de invloeden van deze verschillende omgevingsystemen mee moet nemen in je analyse.

Het individu als middelpunt

Er valt veel te zeggen over dit model, en er is ook kritiek op gekomen. Toch vind ik het belangrijk, omdat het zo diep verankerd is geraakt in ons denken. We staan er nauwelijks nog bij stil dat we het individuele kind altijd centraal stellen in dit hele systeem. Dit uitgangspunt is volledig ingeburgerd, niet alleen in de zorg voor de jeugd of de jeugdzorg, maar ook in ons algehele denken, bijvoorbeeld in het onderwijs, waar we veel spreken over 'persoonsgericht' onderwijs. Het idee dat het individu in het midden staat en beïnvloed wordt door externe systemen, beschouwen we als vanzelfsprekend. Maar dat is het niet; dit is in feite een ideologische constructie. We zouden dit schema net zo goed kunnen omkeren en stellen dat ons gemeenschappelijk belang, de kwaliteit van de samenleving centraal staat, en in een schema kunnen zetten welke beïnvloedende factoren daarbij een rol spelen, zoals bijvoorbeeld de individuele ontwikkeling.

Laat het duidelijk zijn: ik beweer zeker niet dat het individu er niet toe doet. Ik heb kinderen en kleinkinderen, net als velen van u, en ik vind het natuurlijk ontzettend belangrijk dat zij zich goed ontwikkelen en gelukkig zijn. Welbevinden is van groot belang, en ik geloof dat we daar als samenleving gezamenlijk aan moeten werken. Wat ik echter wil benadrukken, is dat we ons bevinden in een kader van vanzelfsprekendheden die ons denken domineren. Het is essentieel dat we hierover kritisch nadenken, zeker wanneer we het hebben over de zorg voor de jeugd.

³ Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological Models of Human Development. In U. Bronfenbrenner, *International Encyclopedia of Education* (pp. 37-43. Oxford: Elsevier.

Samenlevingspedagogiek

Vanuit een sociaal-pedagogisch gezichtspunt kies ik voor een én-én benadering. In mijn recent gepubliceerde boek *Medemenselijk opvoeden: Samenleving, pedagogiek voor een hoopvolle en daadkrachtige generatie*⁴ introduceer ik het concept 'samenlevingspedagogiek'. Dat betekent twee dingen. Ten eerste gaat het erom dat we kinderen opvoeden en voorbereiden om te leven in een democratische, humane en rechtvaardige samenleving. Dit gaat niet vanzelf; we moeten kinderen uitnodigen en de gelegenheid bieden om de vaardigheden te ontwikkelen die hiervoor nodig zijn. We moeten hen enthousiasmeren en toerusten met de juiste waarden en competenties. Het doel is kinderen op te voeden voor democratie, medemenselijkheid, humaniteit en rechtvaardigheid. De andere kant van 'samenlevingspedagogiek' is dat de samenleving zelf ook een actieve rol speelt in de opvoeding. Het is niet alleen de taak van ouders of leraren, maar de samenleving als geheel vervult een belangrijke pedagogische functie. Samenlevingspedagogiek is dus gericht op de sociaal-maatschappelijke ontwikkeling van individuele kinderen en jongeren, op het versterken van de pedagogische verantwoordelijkheid van de samenleving daarvoor, maar ook op het versterken van het humane en democratische karakter van die samenleving zelf.

De zoomlens

De manier waarop wij individuen opvoeden heeft onherroepelijk invloed op de kwaliteit van de samenleving. Als wij kinderen eenzijdig individualistisch blijven opvoeden, creëren we een generatie van mensen die vooral heeft geleerd om de eigen belangen voorop te stellen, met minder oog voor de belangen van anderen.

Wanneer ik spreek over 'zorg voor de jeugd', bedoel ik daarmee alles wat wij als samenleving doen om ons te bekommeren om het opgroeien van jongeren. Op dit moment kijken we naar deze zorg vaak door een 'superzoomlens'. Wanneer we met zo'n enorm vergrootglas naar jonge mensen kijken, dan zien we vaak alleen de directe behoeften en problemen van het kind zelf, vanuit een zeer geïsoleerd perspectief. Je ziet dan alleen het microniveau, die binnenste cirkels uit het model van Uri Bronfenbrenner. Maar tegelijkertijd missen we ook een groot deel van de bredere context.

Historisch gezien hebben we in de ontwikkeling van de jeugdzorg sterk gefocust op dit ingezoomde perspectief. We hebben diagnostische methoden en behandeltechnieken ontwikkeld, grotendeels door deze zoomlens gericht op het individuele en microniveau. Dit heeft echter consequenties. Door zo te kijken, zien we voornamelijk individuele gedragsproblemen bij kinderen, jongeren en gezinnen. Door die zoomlens zien we vooral individuele opvoedingsproblemen binnen gezinnen en leerstoornissen op scholen. Dit zijn geen vanzelfsprekende, natuurlijke gegevenheden; het zijn beelden en ideeën die zijn gecreëerd door de lens waardoor we gewend zijn te kijken. Dit perspectief is invloedrijk. In opleidingen en in beleid speelt het een dominante rol. Ook binnen de wetenschappelijke pedagogiek wordt voor een groot deel dezelfde lens gehanteerd.

⁴ De Winter, M. (2024). *Medemenselijk opvoeden: Samenlevingspedagogiek voor een hoopvolle en daadkrachtige generatie*. Tweede druk. Amsterdam: Uitgeverij SWP. ISBN 9789085603276

Dit zien we bijvoorbeeld terug in de beweging van het *'evidence-based'* werken. De kern daarvan is dat we voornamelijk methodieken zijn gaan gebruiken die effectief bleken te zijn onder laboratoriumomstandigheden, zonder voldoende rekening te houden met de complexiteit van de echte wereld. De context, oftewel de *'echte wereld'*, werd zo expliciet buiten beschouwing gelaten. Ook het begrip *'effectiviteit'* wordt in deze beweging uitsluitend op niveau van individu of gezin gemeten. Zo werd de cirkel rond: we hebben leren kijken door een extreem ingezoomde lens, waardoor we het individu hebben uitvergroot en de context grotendeels onzichtbaar hebben gemaakt. Op basis van dit perspectief hebben we vervolgens ons beleid en onze zorgmethoden ontwikkeld.

De groothoeklens

Het tegendeel van een zoomlens is een groothoeklens. Wanneer je door zo'n lens kijkt, krijg je een totaal ander beeld. Dan zie je niet alleen het kind, maar ook de context waarin het kind zich bevindt. Je krijgt zicht op de onderlinge verbanden tussen het microsysteem (het individuele kind), het mesoniveau (de omgeving van het kind, zoals familie en school) en het macroniveau (de bredere samenleving). Wanneer je uitzoomt en door deze groothoeklens kijkt, wordt ineens duidelijk wat je eerder niet zag: de samenhang tussen de verschillende niveaus en de invloed van de context op de ontwikkeling van het kind. Als we door zo'n lens kijken, zien we plotseling dat er bijvoorbeeld een sterk verband bestaat tussen gedrag en bredere maatschappelijke factoren, zoals armoede. Er is veel onderzoek gedaan dat zulke verbanden duidelijk aantoonde.

Toename van labels

Daarnaast zien we bijvoorbeeld een sterke toename van het labelen van kinderen. Dit legt een zware druk op de jeugdzorg. Er is een explosie aan diagnoses zoals dyslexie, dyscalculie, autisme en hoogsensitiviteit. Deze labels komen niet uit het niets; er zijn duidelijke verbanden te vinden met andere factoren zoals bijvoorbeeld de toenemende druk op prestaties. We leven in een competitieve samenleving, en de druk die dat op ouders en kinderen oplevert vertaalt zich in een toenemende behoefte aan diagnoses en labels. Een ander voorbeeld van een samenhang tussen individueel gedrag en maatschappelijke omstandigheden is te zien bij wat we *'acting out'*-gedrag zijn gaan noemen: boosheid, vandalisme en criminaliteit. Dit gedrag wordt vaak gezien als een gedragsprobleem of -stoornis. Maar dit soort gedrag staat niet op zichzelf. Er zijn bijvoorbeeld duidelijke verbanden tussen jongeren die zich manifesteren met storend gedrag en het gevoel dat zij zich niet gehoord of gezien voelen.

Een treffend voorbeeld van *'niet gehoord worden'* deed zich voor tijdens de coronapandemie. Ik was betrokken bij de Werkgroep Sociale Impact van deze crisis. We spraken met jongeren in de eerste lockdownfase. Zij gaven aan: "We begrijpen best dat de scholen tijdelijk moeten sluiten of dat we niet meer kunnen sporten of rondhangen, maar het lijkt wel alsof de volledige last van de maatregelen bij ons terechtkomt." De jongeren die we spraken vonden het volstrekt onrechtvaardig dat niemand het daar met hen over had, en dat ze vooral als probleem gezien werden. Ze zeiden: "we mogen niets meer. Als we met z'n drieën op straat lopen, worden we direct gevolgd door een handhaver en krijgen we een boete." De frustratie en woede waren erg groot. Het was niet zo moeilijk te voorspellen dat er problemen zouden ontstaan. Uiteindelijk leidde dit tot de verschrikkelijke avondklokken. Hoewel premier Mark Rutte destijds zei: "We gaan hier geen sociologische analyses op loslaten, het is gewoon

tuig”, was juist een sociologische analyse nodig om de situatie te doorgronden en om passende oplossingen te vinden. Wanneer we door een groothoeklens kijken, zien we verbanden die anders over het hoofd worden gezien. Mijn stelling is dat we door de manier waarop we denken binnen het bijna gemedicaliseerde jeugdzorgmodel de context steeds meer buiten beschouwing zijn gaan laten.

Sociale en maatschappelijke factoren

Het is belangrijk om ons te realiseren dat jeugdproblematiek vrijwel altijd — met enkele uitzonderingen zoals bij ernstige hersenbeschadigingen — eigenlijk maatschappelijke problemen zijn die zich achter de voordeur van het gezin manifesteren. Gedrags- of opvoedingsproblemen ontstaan niet zomaar vanzelf. Wanneer we problemen bij jongeren of opvoedingsproblemen in gezinnen zorgvuldig analyseren en naar de omstandigheden kijken, zien we vrijwel altijd duidelijke verbanden met bredere sociale en maatschappelijke factoren.

Laten we eens kijken naar enkele belangrijke factoren. Ik noemde al eerder armoede en opvoedingsproblemen. Er is veel onderzoek gedaan naar de impact van onveiligheid in het publieke domein; wonen in een onveilige buurt leidt vaak tot gedragsproblemen bij jongeren. Wilma Vollebergh heeft jaren geleden al overtuigend aangetoond dat externaliserend gedrag van jongeren, zoals criminaliteit en vandalisme, bijna altijd samenhangt met gevoelens van sociale uitsluiting: het gevoel er niet bij te horen, niet serieus genomen te worden. Voor meisjes leidt datzelfde gevoel van sociale uitsluiting vaak tot internaliserend probleemgedrag, zoals somberheid, eetstoornissen en zelfbeschadiging.

Deze verbanden wijzen naar bredere sociale problemen zoals segregatie en de toenemende tweedeling in de samenleving. Dit zien we ook terug in het onderwijs, waar ongelijkheid, prestatiecultuur en faalangst steeds meer naar voren komen. Daarnaast speelt de invloed van sociale media een grote rol, met duidelijke gevolgen voor het welzijn van jongeren, bijvoorbeeld op het gebied van identiteitsontwikkeling.

Robert Putnam

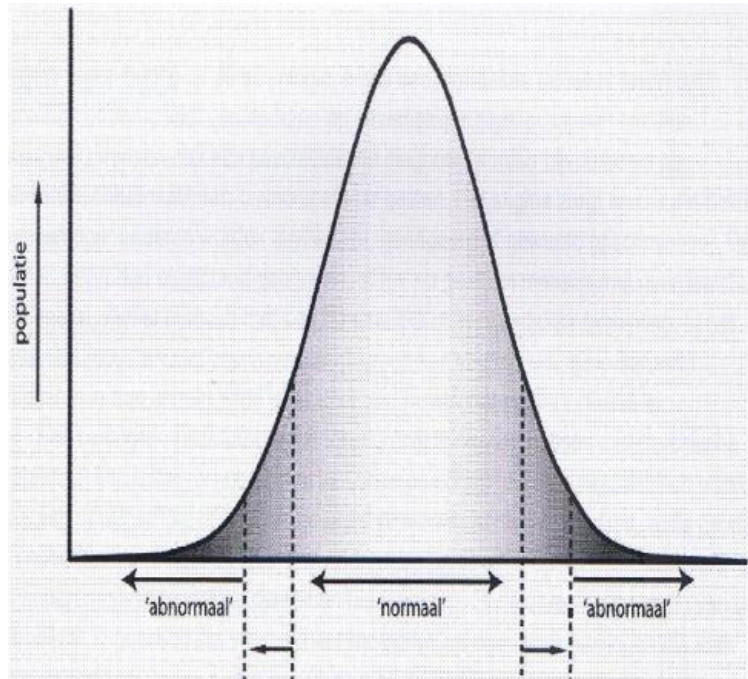
De bekende Amerikaanse socioloog Robert Putnam schreef enkele jaren geleden het boek *Our Kids: The American Dream in Crisis*.⁵ Hij laat zien dat gezinsproblemen, huiselijk geweld en verslavingen vrijwel altijd gerelateerd zijn aan bredere maatschappelijke problemen. Factoren zoals armoede, onveilige wijken, werkloosheid en sociale uitsluiting spelen hierbij een cruciale rol. Putnam benadrukt bovendien dat deze verbanden wederkerig zijn: als problemen in gezinnen zo sterk samenhangen met de omstandigheden in de samenleving, dan zijn veranderingen in die samenleving ook noodzakelijk om deze problemen effectief aan te pakken. Hij wijst met name op de toenemende segregatie in de samenleving als een belangrijke oorzaak van de crisis. Het verdwijnen van sociale dwarsverbanden leidt ertoe dat mensen elkaar steeds minder tegenkomen en elkaar niet meer begrijpen.

⁵ Putnam, R. (2016). *Our Kids: The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.

Een ander relevant thema is de toename van labeling, iets wat momenteel een grote impact heeft op zowel de financiële middelen als de capaciteit binnen de jeugdzorg. Wanneer het om kinderen en jongeren gaat, lijkt onze definitie van wat 'normaal' is steeds smaller te worden.

Er tekent zich een merkwaardige trend af: het aantal 'normale' kinderen in Nederland lijkt drastisch te dalen. Steeds meer vormen van gedrag worden als 'abnormaal' bestempeld of gediagnosticeerd.

In figuur 2 ziet u een grafiek uit een rapport van de Gezondheidsraad van enkele jaren geleden, die laat zien wat het effect is van een verschuiving van de 'afkappunten' van wat als normaal wordt beschouwd.

Figuur 2: verdeling van ADHD kenmerken over een populatie en het effect van normalisering op de afkappunten van wat als normaal wordt beschouwd

Veelal worden de nieuwe 'labels', zoals ADHD, gezien als een ziekte of stoornis. Een duidelijke fysieke oorzaak is meestal echter niet aanwijsbaar. Het gaat eerder vaak om vormen van ongewenst gedrag die

we dan van een pathologisch klinkend label voorzien. Het blijft merkwaardig: aan de ene kant leven we in een tijd waarin iedereen het recht op eigenheid heeft of claimt. Aan de andere kant vinden we de diversiteit in gedrag van kinderen kennelijk zo moeilijk te verdragen dat we er ziekte-labels aan willen hangen om ze acceptabel te maken.

De tirannie van verdienste

In *De tirannie van verdienste* schrijft Michael Sandel over de meritocratie als dominant verschijnsel in onze huidige westerse cultuur.⁶ In die meritocratie wordt succes beschouwd als persoonlijke verdienste: als je succesvol bent in je ontwikkeling, is dat jouw eigen prestatie. Maar hier schuilt ook een probleem. Wanneer je minder succesvol bent en bijvoorbeeld via sociale media voortdurend geconfronteerd wordt met het ogenschijnlijke succes van anderen, leidt dat tot de gedachte dat het falen je eigen schuld is. Het is heel waarschijnlijk dat deze cultuur bijdraagt aan de onzekerheid en neerslachtigheid onder jongeren. Ze vergelijken zichzelf voortdurend met anderen en krijgen het gevoel dat zij persoonlijk tekortschieten. Het probleem is dat die anderen vaak een overdreven positief beeld van zichzelf neerzetten op sociale media, want dat verhoogt immers je populariteit en verdiensten op het net. Volwassenen moeten hier tegengas geven, al was het maar om te voorkomen dat jongeren steeds somberder en wanhopiger worden.

⁶ Sandel, M. J. (2020). *De tirannie van verdienste*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have. ISBN 9789025907501

Hoop

En dan komen we bij het thema hoop. Want hoewel dit soort problemen risico's en uitdagingen vormen voor onze samenleving, is het belangrijk om ook naar oplossingen te kijken. Volgens pedagoge Lea Dasberg hebben jonge mensen juist hoop en perspectief nodig. Ze benadrukte dat optimisme en levenslust essentieel zijn. Ik noem hoop vaak de motor van de ontwikkeling. Zonder perspectief en de hoop dat in hun leven iets kunnen bereiken, ontbreekt de motivatie die nodig is voor groei en ontwikkeling. Volgens Dasberg is hoop niet alleen essentieel voor de individuele ontwikkeling, maar ook voor hun vermogen om gezamenlijk bij te dragen aan de samenleving. Als jongeren geen hoop hebben, waarom zouden ze zich dan inspannen, willen ontwikkelen of iets willen bijdragen? Hoop en perspectief zijn volgens haar cruciale motivationele factoren in de ontwikkeling van kinderen. Volwassenen hebben daarbij volgens haar een heel belangrijke rol. Ze zei: "Wij moeten, als volwassenen en opvoeders, in de zorg en het onderwijs, de presentatie van leed en onrecht altijd koppelen aan de presentatie van hoop en mogelijkheden tot verbetering."

Het is dus onze verantwoordelijkheid als professionals om kinderen niet alleen bloot te stellen aan de problemen in de wereld, maar hen ook perspectief te bieden. Dasberg benadrukte al in 1980 dat we kinderen niet van de maatschappelijke werkelijkheid kunnen en moeten willen afschermen. Dasberg's opvattingen, hoewel bijna vergeten, zijn ook in onze tijd nog uitermate relevant. Zo hoor ik bijvoorbeeld vaak mensen in het onderwijs zeggen dat ze als docent tegenwoordig veel minder belangrijk voor leerlingen zijn dan vroeger, omdat die leerlingen heel veel van hun informatie van het internet en sociale media halen. Toch denk ik dat, als we Dasberg's visie serieus nemen, juist het omgekeerde waar is. Er komt enorm veel op jongeren af, waaronder ook veel negatieve berichten. Dit betekent dat wij als opvoeders, docenten en sociale professionals de taak hebben om hen te helpen betekenis aan al die informatie te geven. We moeten met hen nadenken en onderzoeken wat de mogelijke perspectieven en oplossingen zijn, natuurlijk zonder de reële problemen te bagatelliseren.

In mijn afscheidsrede van enkele jaren geleden heb ik een viertal elementen van een hoopgevende pedagogiek uitgewerkt: **H**andelingsperspectieven cultiveren, **O**nderbreken van impulsieve oordelen, **O**ptimisme voorleven en de **P**edagogische basis versterken.

Handelingsperspectieven cultiveren

Het eerste punt dat ik benadrukte, was het cultiveren van handelingsperspectief, wat ik in mijn boek omschrijf als 'agency'. Het gaat hierbij niet alleen om jongeren betrekken bij beleidsprocessen en mee laten praten. Hoewel initiatieven zoals jongerenraden en kinderburgemeesters in het verleden hun nut hebben bewezen, gaat het volgens mij om meer dan alleen deze 'meepraatcultuur'. Het belangrijkste is dat alle kinderen en jongeren tijdens hun opvoeding en ontwikkeling de kans krijgen om te leren hoe zij zelf kunnen handelen, ondersteund door ons als opvoeders, in hun eigen omgeving. Het doel is om hen niet slechts passief mee te laten praten, maar actief te laten bijdragen en verantwoordelijkheid te nemen in hun directe leefwereld.

Hoopgevende Opvoeding en Zorg

- **H**andelingsperspectieven cultiveren
- **O**nderbreken van impulsieve oordelen
- **O**ptimisme voorleven
- **P**edagogische Basis Versterken

Universiteit Utrecht

Figuur 3: hoopgevende opvoeding en zorg

Neem bijvoorbeeld pesten op school, een probleem dat vrijwel overal voorkomt. Er zijn verschillende manieren om hiermee om te gaan. Je kunt een extern bureau inhuren en een standaardprotocol volgen, maar je kunt ook een andere benadering kiezen door kinderen zelf actief te betrekken. Je kunt ze zeggen: "We hebben hier een probleem met pesten. Laten we samen onderzoeken hoe het komt dat kinderen elkaar pesten, zelfs als ze elkaar eigenlijk best aardig vinden." Vervolgens kunnen de leerlingen interviews afnemen, literatuur lezen en zelf oplossingen bedenken. Deze aanpak werkt vaak verrassend goed. Ik heb jarenlang gewerkt met de Vreedzame Scholen, waar we deze principes zorgvuldig hebben toegepast. Kinderen en jongeren blijken in staat tot veel meer dan we vaak denken; ze kunnen bijvoorbeeld zelf succesvol als mediator optreden. Het belangrijkste is dat wij als volwassenen de omstandigheden creëren waarin ze deze verantwoordelijkheid kunnen nemen.

Onderbreken van impulsieve oordelen

Het tweede punt is het onderbreken van impulsieve oordelen. We leven in een tijd waarin mensen vaak sneller een oordeel klaar hebben dan dat ze daadwerkelijk weten wat het probleem is. In een democratie is het essentieel om te streven naar een cultuur waarin het normaal is elkaar te bevragen over argumenten. Vragen als "Hoe kom je tot die conclusie?" of "Waar baseer je dat op?" worden in het huidige gepolariseerde klimaat vaak opgevat als een vorm van agressie. Maar in feite vormen ze een onmisbaar onderdeel van kritisch democratisch burgerschap.

De Franse pedagoog Philippe Meirieu zegt dat opvoeden ook betekent dat met zich meebrengt dat je weerstand moet bieden.⁷ Dit betekent niet dat je voortdurend in oppositie moet zijn, maar wel dat je als volwassene kinderen uitdaagt om over meningen of instant-behoefte na te denken en er met elkaar over te discussiëren. Het is belangrijk dat we, vooral in opvoedingssituaties, het onderwijs en het jongerenwerk, een cultuur creëren waarin het normaal is om elkaar kritisch te bevragen.

Optimisme voorleven

Daarnaast speelt het voorleven van optimisme een cruciale rol. Ik moet toegeven dat het mij op dit moment soms ook moeite kost om optimistisch te blijven wanneer ik 's ochtends de krant opensla. Maar juist bij het werken met jongeren is het essentieel om niet alleen te kijken naar wat er misgaat, maar ook naar wat er beter kan en hoe zij daar zelf aan kunnen bijdragen. Jongeren kunnen enorm geïnspireerd raken door voorbeelden zoals Boyan Slat, die zich al jaren inzet om de plastic soep uit de oceanen te verwijderen, of Greta Thunberg, die wereldwijd aandacht vraagt voor klimaatverandering. Deze voorbeelden laten zien wat optimisme en daadkracht kunnen bereiken.

Pedagogische basis versterken

Tot slot: het versterken van de pedagogische basis, ofwel de pedagogische civil society. Het idee hierachter is dat opvoeding en ontwikkeling niet beperkt blijven tot het microsysteem van het gezin. Zoals het van oorsprong Afrikaanse gezegde luidt: "It takes a village to raise a child." Er is een hele gemeenschap en een breed netwerk nodig om kinderen goed te laten opgroeien. Kinderen hebben die netwerken nodig om zich optimaal te kunnen ontwikkelen, en ook gezinnen hebben elkaars steun

⁷ Meirieu, P. (2019). *Pedagogiek: De plicht om weerstand te bieden*. Culemborg: Uitgeverij Phronese.

nodig. Door de toenemende individualisering zijn we het belang van zo'n bredere pedagogische basis uit het oog verloren. Als we willen voorkomen dat de instroom naar gespecialiseerde jeugdzorg blijft toenemen, moeten we ons richten op het versterken van deze pedagogische basis. Alleen door de gemeenschap weer te betrekken bij de opvoeding kunnen we zorgen voor een solide fundament waarin jonge mensen gezond kunnen opgroeien.

Agency

Ik heb het begrip '*children's agency*' al even genoemd, oftewel het handelingsvermogen van kinderen. Dit wordt vaak gedefinieerd als het vermogen van kinderen en jongeren om bewust en doelgericht te handelen, voor zichzelf op te komen en actief na te denken over hun sociale wereld, om die vervolgens mede vorm te geven. Het gaat hierbij niet alleen om het leren voeren van persoonlijke regie over je eigen leven — hoewel dat natuurlijk belangrijk is — maar ook om het inzicht dat je samen met anderen veranderingen kunt bewerkstelligen, bijvoorbeeld in je eigen wijk, jongerencentrum of school.

Een voorbeeld uit de coronatijd: mijn kleinkinderen zaten, net als alle kinderen in Nederland, in een lockdown. Dit vonden zij uiteraard erg vervelend, omdat ze hun vriendjes en vriendinnetjes niet meer konden zien en het leven stil leek te staan. Op een gegeven moment kwam het bekende bericht dat veel kinderen ontvingen: "Jongens en meisjes, gelukkig mogen we volgende week weer naar school. Maar omdat het virus nog steeds op de loer ligt, moeten we ons aan de volgende regels houden, zoals anderhalve meter afstand houden, geen handen schudden, niezen in je elleboog, etc." Pedagogisch gezien is deze manier van communiceren niet erg verstandig. Voor hetzelfde geld had je tegen de kinderen kunnen zeggen: "Hartstikke fijn dat we volgende week weer naar school kunnen, maar we hebben nog steeds een probleem, zoals jullie weten. Laten we daarom samen, desnoods online, bespreken hoe we ervoor kunnen zorgen dat de school weer opengaat en tegelijkertijd veilig blijft." Door kinderen op deze manier te betrekken, geef je hen een stem in het proces. Er wordt vaak gedacht: "Ja, maar dan zullen ze er een chaos van maken." Maar mijn ervaring is dat dit niet het geval is. De regels die kinderen zelf bedenken, zijn vaak veel strenger en beter doordacht dan wat wij als volwassenen zouden opstellen. Het is wel essentieel dat wij als volwassenen daarbij aanwezig zijn, om hen te ondersteunen en het proces in goede banen te leiden. Kinderen kunnen soms extreem strenge regels voorstellen. Het gaat er hier niet om simpelweg de verantwoordelijkheid bij hen neer te leggen, maar om een context te creëren waarin kinderen leren om gezamenlijk te handelen en beslissingen te nemen.

Capability approach

Een sterke ondersteuning voor een hoopgevende pedagogische benadering vind ik in de *capability approach* van Martha Nussbaum en Amartya Sen. In deze benadering gaat het niet zozeer om de vraag wat mensen mankeren, bijvoorbeeld welke categorie opvoedingsproblemen een gezin kent. In plaats daarvan draait het om de vraag wat mensen belangrijk vinden, welke doelen zij als waardevol beschouwen in hun leven en welke obstakels zij tegenkomen bij het realiseren van die doelen. De focus ligt vervolgens op wat er nodig is om deze belemmeringen te overwinnen. Het is een omgekeerde manier van denken die ons uitnodigt om vanuit het perspectief van mogelijkheden en kansen naar kinderen en gezinnen te kijken.

Maatschappelijke basiszorg

In discussies over het zorglandschap wordt vaak de focus gelegd op professionele zorg. Maar volgens mij moet de aandacht juist liggen op de leefwereld van mensen, want daar vindt het echte werk plaats. Veel mensen zijn kwetsbaar en hebben grote zorgen over diverse sociale en maatschappelijke problemen. Precies hier kunnen sociale professionals een cruciale, opbouwende en versterkende rol vervullen. Als ik terugkijk op de afgelopen decennia, valt op hoe fors er is bezuinigd op jeugd- en jongerenwerk, vanuit de gedachte dat dit minder noodzakelijk was geworden. Ik ben van mening dat dit een ernstige misvatting was. Juist in de huidige tijd, waarin mensen steeds meer worstelen met sociale uitdagingen, is het essentieel om deze maatschappelijke basiszorg te versterken en sociale professionals de ruimte te geven om hun waardevolle bijdrage te leveren. Natuurlijk is er altijd behoefte aan gespecialiseerde zorg, vooral in situaties waarin problemen binnen een gezin zo ernstig en onveilig zijn geworden dat maatschappelijke interventies niet meer voldoende zijn. Ik ontken dan ook niet dat gespecialiseerde jeugdzorg noodzakelijk is — integendeel. Mijn punt is echter dat we de afgelopen decennia veel te veel maatschappelijke problemen hebben doorgeschoven naar de gespecialiseerde, sterk gemedicaliseerde en geïndividualiseerde jeugdzorg. Dit heeft geleid tot de bekende lange wachtlijsten, een probleem dat al meer dan veertig jaar speelt.

Daarnaast moeten we erkennen dat sommige problemen niet op te lossen zijn met maatschappelijke interventies of jeugdzorg alleen. Er spelen vaak ook bredere politieke kwesties mee. Het gaat bijvoorbeeld om hoe we als samenleving omgaan met armoede, sociale uitkeringen en problemen zoals de toeslagenaffaire. Zonder politieke veranderingen blijven deze structurele problemen bestaan, ongeacht de kwaliteit van de zorg die we bieden.

We moeten serieus werk maken van het aanpakken van sociale ongelijkheid. Dit is niet alleen een kwestie van zorg, maar ook van politiek conflict. Veel jongeren die zich uiten door middel van ‘acting out’-gedrag — boosheid, ongerichte woede — doen dat vaak vanuit een gevoel van buitensluiting. Deze uitingen zijn een signaal; ze wijzen op diepgewortelde gevoelens van niet gehoord of niet gezien worden. Ik beweer niet dat sociale professionals in staat zijn om alle maatschappelijke problemen op te lossen. We moeten eerlijk erkennen dat een deel van deze problemen voortkomt uit politieke keuzes, en dat moet ook expliciet benoemd worden.

Toename in hulpvragen

De manier waarop we de zorg voor de jeugd hebben ingericht is bewezen ineffectief. Hoewel we steeds meer gebruik maken ‘bewezen effectieve methoden’, blijkt het zorgstelsel als geheel juist ineffectief te zijn. Ter illustratie: in het jaar 2000 ontving één op de 27 jongeren jeugdhulp. In 2023 is dat aantal gestegen naar één op de zeven. Ook de talloze reorganisaties van de afgelopen decennia hebben daarin geen verandering kunnen brengen. Sharon Stellaard spreekt in dit verband zelfs van Boemerangbeleid.⁸

⁸ Stellaard, S. (2023). *Boemerangbeleid*. Meppel: Boom Bestuurskunde. ISBN 9789462363908

De sterke toename van de vraag naar gespecialiseerde jeugdzorg is al lange tijd gaande en duidt erop dat er iets fundamenteel mis is in de samenleving. Om goede zorg voor aan jeugd en gezinnen te kunnen geven hebben we een andere manier van kijken nodig. Te lang hebben we problemen met een sociale oorsprong uitsluitend op het individu geprojecteerd, tot het punt waarop mensen zelf zijn gaan geloven dat deze problemen volledig hun eigen verantwoordelijkheid zijn. Dit is uitermate demoraliserend, omdat het de indruk wekt dat alle moeilijkheden waar men mee kampt, uitsluitend te wijten zijn aan persoonlijke tekortkomingen of aan de opvoeding.

Hoewel deze geïndividualiseerde manier van denken op individueel niveau nuttig kan zijn — vooral wanneer iemand vastloopt en ondersteuning van buitenaf nodig heeft — is het op maatschappelijk niveau contraproductief. Het negeert de bredere sociale en economische context waarin deze problemen ontstaan.

Collectieve oplossingen voor collectieve problemen

Er zijn veel mensen die uiteindelijk niet worden geholpen met hun problemen en in de kou blijven staan. Daarom is het noodzakelijk dat we opnieuw de sociale context van al deze kwesties zichtbaar maken. Laat ik een voorbeeld geven van hoe dat kan. Onlangs verscheen er een nieuwe beleidsnota Jeugd van de gemeente Utrecht: *Samen opgroeien en samen opvoeden*.⁹ Als je dit document leest, zie je een duidelijke verschuiving naar meer samenwerking en betrokkenheid in de opvoeding en ontwikkeling van jongeren. De beleidsnota sluit bijna één-op-één aan bij wat ik in deze lezing heb besproken. Er wordt gepleit voor een verschuiving van de focus naar de context en omgeving, en voor het versterken van het handelingsvermogen van ouders en kinderen. Daarnaast ligt er een nadruk op het versterken van de pedagogische basis en het collectief werken. De gemeente wil meer in groepsverband werken, door jongeren met vergelijkbare vraagstukken bij elkaar te brengen, evenals ouders die gezamenlijk aan oplossingen kunnen werken. Dit collectieve werken draagt bij aan normalisering: niet langer wordt alles gelabeld, maar wordt er gestreefd naar wederzijdse ondersteuning. Een belangrijk onderdeel van de nota is dat sociale professionals hierbij nadrukkelijk een centrale rol krijgen.

⁹ Gemeente Utrecht (23/9/2024). *Samen opgroeien, samen opvoeden (2025-2034)* [Beleidsnota]. <https://utrecht.bestuurlijkeinformatie.nl/Document/View/578daf6f-5ee1-4acb-a26c-dd4cde4ca5ad>

Conclusie

Tot slot, als we spreken over hoopgevende zorg voor de jeugd, wat is dan de richting die we opgaan? Kort samengevat: de focus verschuift naar de context en de omgeving. Waarom is dit hoopgevend? Omdat mensen dan het gevoel krijgen dat niet al hun problemen uitsluitend bij henzelf liggen, maar dat er oog is voor de bredere context waarin zij leven. We hebben te maken met collectieve problemen, zaken die verkeerd gaan en niet alleen aan individu of gezin te wijten zijn. Dit perspectief neemt de nadruk weg van individuele 'schuld' en biedt ruimte voor gedeelde verantwoordelijkheid.

Het versterken van 'agency' betekent dat we erkennen dat er moeilijkheden en problemen bestaan, maar dat we deze gezamenlijk kunnen aanpakken. Het vergroten van handelingsvermogen biedt hoop en geeft mensen de overtuiging dat ze, samen met anderen, daadwerkelijk iets kunnen veranderen.

Daarnaast ligt de focus op het versterken van de pedagogische basis. Dit houdt in dat we wederzijdse hulp en ondersteuning stimuleren, door mensen opnieuw met elkaar te verbinden. Dit groepswerk helpt om de individualisering te doorbreken en bevordert solidariteit, bijvoorbeeld onder groepen ouders.

Tot slot is het van belang om de rol van sociale professionals te versterken. Hun betrokkenheid is essentieel om deze bredere, collectieve benadering van zorg voor de jeugd te realiseren.

We moeten kortom naar een andere benadering van de zorg voor jeugd. Een verschuiving van een focus op problemen, diagnose en behandeling naar een focus op ontwikkeling. Het gaat om groei en vooruitgang. In termen van de capability-benadering draait het om de vraag: wat zijn de behoeften van mensen? Welke waarden vinden zij belangrijk in hun leven? Waar liggen de belemmeringen, en hoe kunnen we gezamenlijk helpen om deze weg te nemen?

In deze lezing heb ik mijn ideeën in het kort weergegeven. Voor een meer uitgebreide uiteenzetting verwijs ik u naar mijn boek *Medemenselijk opvoeden*.

